

Teresa Żółkowska
Uniwersytet Szczeciński

Uniwersalne projektowanie przestrzeni osób z niepełnosprawnością

Universal design spaces for people with disabilities

Universal designing is designing the sphere, in which everyone is equal no matter what is one sex, age, height, the level of ability, and the changes that are displayed in the lifespan (because of the illness or aging). It is a way of designing, based on the idealistic assumptions, which not always are displayed in practice. The following article is an attempt to answer the following questions: is it possible to design universally does it only appear in the sphere of ideas and concepts? Is the process of universalisation of everyday life projects, which covers „normal” products and services possible and is it adequate to complex human functioning? How is it possible to come from idealistic assumptions to practice of designing that provide the disabled chances for equal, independent from functioning in the environment.

Słowa kluczowe: dostępność, niepełnosprawność, uniwersalne projektowanie

Keywords: accessibility, disability, universal designing

Wprowadzenie

Ważną częścią doświadczania niepełnosprawności jest środowisko życia. Przedmioty codziennego użytku, warunki mieszkaniowe, dostęp do obiektów kultury czy religii, to wszystko z czym na co dzień spotykają się osoby niepełnosprawne, okazuje się ważne dla ich funkcjonowania i ma znaczenie dla kształtowania ich poziomu niezależności i jakości życia. Wielu osobom niepełnosprawnym, w szczególności tym ze sprzężonymi zaburzeniami, źle zaprojektowane środowisko, jak na przykład brak możliwości wyjścia z własnego mieszkania, korzystania z podjazdów dla wózków inwalidzkich, użytkowania kuchni i łazienki itp., może utrudniać bądź wręcz uniemożliwiać funkcjonowanie i skazywać ich na bycie zależnym od innych (Claire, Rob 2003; Garbat 2015; Wysocki 2015; Zajac 2012).

Funkcjonowanie osób niepełnosprawnych w środowisku to przedmiot teorii i praktyki rehabilitacji. Przy czym można tu wyodrębnić dwa wymiary. Pierwszy dotyczy oddziaływań rehabilitacyjnych nastawionych na pracę z osobą niepełnosprawną mającą na celu przystosowanie jej do życia w środowisku – zastanym, nieprzygotowanym, najczęściej z małą szansą na jakiegokolwiek zmiany. Drugi natomiast obejmuje działania rehabilitacyjne nastawione na projektowanie, organizację środowisk, takich które będą dostosowane do różnych zaburzeń, możliwych zmian w zakresie stanu fizycznego i/lub poznawczego poszczególnych osób. Innymi słowy chodzi tu o wymiar obejmujący kwestię dostępności, rozumianej jako możliwość korzystania przez osoby niepełnosprawne na równych prawach z innymi z obiektów i usług, środowiska fizycznego, transportu, technologii czy systemów informacyjno-komunikacyjnych (Dostępność... 2013, s. 1).

Dostępność – prawo osób niepełnosprawnych

Problematyka dostępności otoczenia według Ewy Kuryłowicz (2005, s. 20–40) początkowo dotyczyła poszukiwania idealnych proporcji ciała człowieka i sposobów projektowania różnych obiektów uwzględniających właściwości „przeciętnej” osoby. Zajmowali się tym między innymi Witruwiusz, Leonardo da Vinci czy Bernini. „Przeciętna osoba ludzka” stanowiła „miarę” otaczającej jej przestrzeni i na podstawie tej miary projektowano środowiska życia. Głosy o konieczności uwzględniania w projektowaniu potrzeb osób niepełnosprawnych pojawiły się dopiero gdzieś w latach 60. XX wieku. Od tego okresu przez kolejnych 40 lat, jak pisze Kamil Kowalski, zarówno w Stanach Zjednoczonych, Zachodniej Europie, krajach skandynawskich czy Australii zaczęto prowadzić intensywne badania, na podstawie których stworzono nowe standardy dostępności otoczenia (Kowalski 2013, s. 72). Przy opracowywaniu tych zasad wskazywano na dwie kwestie. Po pierwsze, potrzebę odejścia od jednej „miary”, jaką stanowił wspomniany „przeciętny” człowiek na rzecz badań i opracowania tabel antropometrycznych, które będą uwzględniały różnorodne odchylenia zarówno w budowie, jak i funkcjonowaniu ludzi (por. Nowak 2000). Po drugie zaś zaczęto brać pod uwagę prawa osób niepełnosprawnych. Uznano bowiem, że właściwie zaprojektowane, dostępne środowisko jest podstawowym warunkiem realizacji ludzkich praw, w tym prawa do uczestnictwa społecznego, aktywności społecznej i niezależnego życia (Żółkowska 2004).

Największą rolę w powstaniu i realizacji zasad dostępności odegrały takie akty prawne jak Ustawa o przeciwdziałaniu dyskryminacji Osób Niepełnosprawnych (*Americans with Disabilities Act, ADA*) opublikowana w 1990 r. (*Department of*

Justice, USA) wraz z wciąż aktualizowanymi wytycznymi ADA Standards for Accessible Design (*Department of Justice*, USA, 1991), brytyjskie przepisy o przeciwdziałaniu dyskryminacji osób niepełnosprawnych (*Disability Discrimination Act*, DDA) z 1954 r. (*Department of Justice*, Wielka Brytania). Ponadto Standardowe zasady wyrównywania szans osób niepełnosprawnych (*The Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities* (ONZ 1993)), które stanowią zbiór takich ustaw jak: Powszechna deklaracja praw człowieka (ONZ 1947), Międzynarodowy pakt praw ekonomicznych, społecznych i kulturalnych oraz Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych (ONZ 1966), dalej Konwencja praw dziecka (ONZ 1989), Konwencja w sprawie eliminacji wszelkich form dyskryminacji kobiet (ONZ 1979), Światowy program działań na rzecz osób niepełnosprawnych (ONZ 1982). Standardowe zasady wyrównywania szans osób niepełnosprawnych, zdaniem Marka Wysockiego (2012, s. 28) określają wszystkie podstawowe działania jakie powinny być podejmowane w celu poprawy życia i aktywności osób niepełnosprawnych. Wskazują na znaczenie zasady dostępności jako kluczowej dla równego traktowania. Zapewniają równy dostęp nie tylko do przestrzeni fizycznej, ale i do informacji, porozumiewania się z innymi.

Poza Standardowymi zasadami wyrównywania szans osób niepełnosprawnych dla upowszechniania idei dostępności otoczenia duże znaczenie miały też zapisy Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych. Szczególna rola Konwencji wynika z faktu, iż jest to dokument mówiący o zakazie dyskryminowania, nakazujący tworzenie warunków do korzystania z równych praw, podkreślający znaczenie dostępności do edukacji, opieki zdrowotnej, kultury itd., wskazujący na rolę samodzielności i niezależności oraz potrzebę udziału osób niepełnosprawnych w procesach decyzyjnych (ONZ 2006).

W przypadku dokumentów europejskich dla propagowania idei dostępności znaczące okazały się: Europejska strategia w sprawie niepełnosprawności 2010–2020, Odnowione zobowiązanie do budowania Europy bez barier, przepisy wypracowane przez Radę Europy, np. Plan działań Rady Europy w celu promocji praw i pełnego uczestnictwa osób niepełnosprawnych w społeczeństwie: podniesienie jakości życia osób niepełnosprawnych w Europie 2006–2015 (za: Chustecka 2015).

Wymienione przepisy, jak już wspomniano wyżej, stały się podstawą projektowania przestrzeni, z której mogą korzystać wszyscy na równych prawach bez względu na płeć, wiek, wzrost, stopień sprawności, zmiany jakie zachodzą w ciągu życia (w wyniku choroby czy starzenia). Innymi słowy stały się podstawą wypracowania nowej idei projektowania określanego jako projektowanie uniwersalne czy też projektowanie dla wszystkich (*design for all*).

Projektowanie dla wszystkich, zdaniem Kowalskiego, jest procesem, w którym już na wstępie uwzględnia się potrzeby jak najszerzej grupy użytkowników

ków. Procesem, w którym przyjmuje się, że udogodnienia tworzone z myślą o pojedynczej osobie powinny być też przydatne dla innych (Kowalski 2013, s. 72 i n.). Autor podkreśla, że w projektowaniu dla wszystkich dostępność przestrzeni jest czymś „niewidocznym”, oznacza to, że powinna ona być naturalnym elementem projektowanego obiektu czy przedmiotu. Nie należy danych rozwiązań dedykować „czemuś” lub „komuś”, na przykład osobom z konkretnym rodzajem niepełnosprawności czy dzieciom o określonym wzroście. Z podjazdów dla wózków inwalidzkich mogą bowiem skorzystać matki z dziećmi, osoby ciągnące walizki, jak i dostawcy towarów. Kowalski podkreśla również, że przestrzeń dla wszystkich powinna być odbierana wieloma zmysłami, aby można było ją poznawać za pomocą dotyku, słuchu czy węchu. Powinna zapewniać różnorodne informacje, na przykład komunikaty głosowe, teksty, zapachy czy szum fontanny (Kowalski 2013, s. 72 i n.).

Uniwersalne projektowanie

Pojęcie projektowania dla wszystkich bywa zamiennie stosowane z pojęciem projektowanie uniwersalne. Pierwszą osobą, która zdefiniowała pojęcie projektowania uniwersalnego, był architekt Ronald Mace. Według autora projektowanie uniwersalne to projektowanie produktów i otoczenia, tak by były użyteczne dla wszystkich ludzi, w możliwie największym zakresie, bez potrzeby stosowania adaptacji lub specjalnego projektowania (za: Ślusarczyk 2013).

Według Łukasza Przybylskiego i Macieja Błaszczaka (2010) określenie uniwersalne wskazuje, że jest to sposób projektowania, który odnosi się do szeroko rozumianej różnorodności człowieka i w tym sensie ma uniwersalny charakter (*universal design*). Autorzy podkreślają, że stosując zasady uniwersalnego projektowania nie dochodzi do wykluczenia jakiegokolwiek grupy społecznej, natomiast wszyscy konsumenci odnoszą korzyść. Rozpoznanie potrzeb tak zwanych „ekstremalnych użytkowników” (*extreme users*), na przykład osób ze sprzężonymi zaburzeniami umożliwia podwyższenie jakości produktów i usług przeznaczonych dla wszystkich odbiorców. Ł. Przybylski i M. Błaszczak wskazują też, że uniwersalne projektowanie zmniejsza stygmatyzację osób niepełnosprawnych, proponując produkty niewymagające specjalnych rozwiązań funkcjonalnych, w odróżnieniu od projektowania tradycyjnego, w którym to projekty przeznaczone dla osób niepełnosprawnych są po prostu modyfikacjami rozwiązań skierowanych do osób sprawnych (Przybylski, Błaszczak 2010, s. 3).

Zdaniem Małgorzaty Chusteckiej projektowanie uniwersalne to narzędzie realizacji zasady równości, uczestnictwa w życiu społecznym, dostępności do sfery

publicznej i innych dóbr oraz usług dla wszystkich osób, bez względu na stopień sprawności, wiek, status itd. Dotyczy ono wszystkich sfer życia, począwszy od środowiska fizycznego (np. budynków, parków), poprzez produkty, transport, technologię informacyjną aż po pozostałe obiekty (bankomaty) czy usługi (poczto-we, turystyczne), (Chustecka 2015). Takie projektowanie, jak podkreśla Czesław Ślusarczyk, nie jest zbiorem jakichś określonych norm i standardów, lecz ideą, pewną koncepcją, w której zakłada się, iż celem jest jak największa użyteczność i elastyczność uzyskanych efektów. Autor dodaje też, że projektowanie uniwersalne ogranicza potrzebę stosowania indywidualnych udogodnień, ale pozwala na ich wprowadzenie, jeżeli jest to niezbędne (Ślusarczyk 2013).

Istotę koncepcji projektowania uniwersalnego opisują następujące zasady (*The Principles* 2012):

- identyczne zastosowanie – oznacza to, że efekty projektu mogą być wykorzystywane przez osoby mające bardzo zróżnicowane możliwości użytkowania;
- elastyczność użycia – wskazuje to, iż w projekcie trzeba uwzględnić preferencje różnych grup odbiorców, m.in. różne metody użycia czy zróżnicowane tempo działania;
- prosta i intuicyjna obsługa – zaleca, aby korzystanie z produktu nie łączyło się z trudnościami, czyli zasady użytkowania powinny być zrozumiałe dla wszystkich bez względu na zakres umiejętności odbiorcy;
- dostępność i czytelność informacji – określa zapewnienie właściwego przepływu informacji bez względu na możliwości percepcyjne konsumentów; może się to odbywać na przykład w wyniku zastosowania różnych metod prezentacji informacji (wizualne, werbalne, dotykowe);
- tolerancja dla błędów – polega na minimalizowaniu skutków przypadkowych czy też nieprawidłowych; chodzi tu o ostrzeżenia przed błędami oraz zabezpieczenia w razie awarii;
- niski poziom wysiłku fizycznego – oznacza, że skorzystanie z efektów projektu będzie możliwe nawet przy bardzo ograniczonym wysiłku fizycznym, np. ograniczenie liczby czynności powtarzalnych;
- odpowiednie wymiary i przestrzeń – sygnalizuje, że w projektowaniu uwzględniać się będzie odpowiednie rozmiary produktu, jak i to, że zagwarantowana będzie przestrzeń niezbędna do tego, aby zbliżyć się do niego i obsłużyć go, bez względu na posturę i mobilność użytkownika.

Podobnie zasady projektowania uniwersalnego widzi też Chustecka (2015). Autorka podkreśla, że strategię takiego projektowania są dostosowane do potrzeb wszystkich przyszłych użytkowników. Produkty i obiekty uniwersalnie zaprojektowane nie wymagają adaptowania czy wprowadzania dodatkowych rozwiązań. Jako przykład autorka podaje wejście do budynku na poziomie „0” w miejsce budowania osobnego podjazdu dla osób poruszających się na wózkach. Według niej

w projektowaniu uniwersalnym nie powinno się też podkreślać, że produkt został zaprojektowany specjalnie na czyjeś potrzeby (toaleta publiczna z przewijakami dla małych dzieci zamiast osobnych pomieszczeń z oznaczeniem „dla matki z dzieckiem”). Jednocześnie, zdaniem autorki, w projektowaniu uniwersalnym nie wyklucza się konieczności użycia urządzeń pomocniczych, na przykład aparatów słuchowych. Produkty i otoczenie stworzone zgodnie z ideą projektowania uniwersalnego powinny być dostępne, funkcjonalne i bezpieczne. Samo projektowanie uważane jest za podejście strategiczne, co oznacza, że wszystkie założenia stosuje się na kolejnych etapach tworzenia produktów czy usług bądź kreowania otoczenia (planowanie, projektowanie, produkcja, konserwacja czy monitoring). Uniwersalne projektowanie, w opinii Chusteckiej, jest strategią propagującą zrównoważony rozwój, przede wszystkim w jego wymiarze społecznym (Chustecka 2015).

Prezentowane założenia projektowania uniwersalnego, jak widać, mają idealistyczny charakter. Pojawia się więc pytanie: czy są one realizowane w praktyce? Czy możliwe jest projektowanie uniwersalne czy też pozostaje ono tylko w sferze idei i koncepcji? Czy uniwersalizacja projektów życia codziennego, obejmującego „normalne” produkty i usługi, jest możliwa i czy będzie adekwatna do złożoności ludzkiego funkcjonowania?

Projektowanie uniwersalne – od idei do praktyki

Analizując drogę przejścia od idei do praktyki projektowania uniwersalnego należy w pierwszej kolejności zwrócić uwagę na podstawy teoretyczne oraz epistemologiczne i metodologiczne projektowania uniwersalnego. Z analizy literatury wynika, że dominującą perspektywą jest tu pozytywizm, obiektywna wiedza i jej zastosowania (Universalisingdesign..., 2015). Doniesienia naukowe z zakresu projektowania uniwersalnego w większości dotyczą możliwości technicznych, zastosowania różnorodnych technologii itp. (Lidl 2014). Brakuje natomiast informacji na temat wymiaru etycznego czy politycznego. Najbardziej niepokojące jest jednak to, że nie ma jednoznacznych ustaleń na temat rozumienia najważniejszych pojęć, czyli terminu „niepełnosprawność” i „uniwersalizm” oraz ich roli w kształtowaniu dyskursu na temat projektowania.

W opracowaniach z zakresu projektowania uniwersalnego widać wyraźnie wpływy modelu biologicznego (Żółkowska 2004). Uniwersalne miary, tabele antropometryczne wypracowywane są przez biologów, lekarzy, techników. Jednakże, jak podkreślają sami projektanci, nie są to „idealne” tabele, bowiem nie ma takiej możliwości, aby ująć w jakiś „normach” wszystkie rodzaje dysfunkcji w bu-

downie organizmu, jego funkcjonowaniu, różnice wynikające z płci, wieku, statusu społecznego czy wartości kulturowych (Hamaire 2013).

Mówiąc o wiedzy na temat niepełnosprawności warto też zwrócić uwagę na znaczenie samej niepełnosprawności. Jak wynika z analizy literatury w projektowaniu uniwersalnym przypisuje się szczególne znaczenie różnicy (Greenblatt 1980, cyt. za: Imrie 2012; Penner 2012). Tym samym wskazuje się na problem z ujmowaniem niepełnosprawności jako wartości. Dodatkowo kwestię tę pogłębia stosowanie terminu uniwersalne, uniwersalny. Bowiem już samo pojęcie sugeruje istnienie różnicy. Dostrzeganie różnicy jako najbardziej istotnej cechy powoduje, że projektanci skupiają się na uniwersalności zamiast na potrzebach czy tożsamości osób, dla których projektują. Idee uniwersalnego projektowania wymagają więc przesunięcia znaczenia z niepełnosprawności, z różnych możliwości, na to co jest wspólne dla ludzi. Pamiętać jednak należy, aby nie doszło do realizacji zasady „unormalniania ludzi”, błędnego złożenia, które pojawiło się w rehabilitacji wraz z koncepcją normalizacji (Krause 2005; Żółkowska 2004).

Znaczenie niepełnosprawności powinno też być rozpatrywane w kontekście relacji pomiędzy podmiotami, obiektami, działaniem oraz kontekstami, czyli „tym” co w ślad za Gillessem Deleuze i Felixem Guattari możemy określić jako „zespolenie” (Deleuze, Guattari 2008). Ważne jest też poznanie i zrozumienie znaczeń przypisywanych projektantom, użytkownikom, technologiom, ludzkim organizmom czy zachodzącym pomiędzy nimi relacjom (Youdell, McGimpsey 2015).

W przypadku projektowania uniwersalnego, według Barbary Gibson, szczególnie jest związek pomiędzy projektantami i tymi, dla których dana przestrzeń powstaje. Z jednej strony jest to bowiem związek wymagający wiedzy i kompetencji projektantów (Gibson 2014). Wiedzy eksperckiej na temat tego, jak czynniki i te indywidualne (wiek, wykształcenie, stan psychofizyczny) oraz społeczne (tolerancja społeczna, przepisy prawne) umożliwiają samodzielność, niezależność, aktywność w różnych sferach życia codziennego (Wysocki 2015). Z drugiej zaś ważne jest wzajemne poznanie doświadczeń, relacji pomiędzy ludźmi, obiektami czy przestrzeniami. Jak sygnalizuje Rob Imrie, możliwość określenia potrzeb ogranicza dystans pomiędzy intencją projektanta a doświadczeniem użytkownika, a to może spowodować, że uniwersalne projektowanie nie pozostanie tylko na poziomie idealnej konstrukcji (Imrie 2011, 2014). Takiemu podejściu sprzyja propagowana w chwili obecnej koncepcja „empatii projektowania”. Chodzi tu o nową kompetencję projektantów, rozwijaną przez „wychodzenie z biura projektowego i zanurzanie się w życiu, środowisku, postawach, doświadczeniach i marzeniach przyszłych użytkowników” (Landwehr 2007). Wprawdzie jest to jeszcze mało znana propozycja, ale – jak się wydaje – cenna, szczególnie w zestawieniu z wynikami badań ujawniającymi, że projektanci nie posiadają wiedzy na

temat niepełnosprawności, dysfunkcji psychofizycznych, z jakimi żyją niektórzy ludzie, złożoności zaburzeń i związanej z tym różnorodności funkcjonowania (Kowalski 2013; Imre 2011, 2012, 2014; Wysocki 2012, 2015).

Uchwycenie złożoności interakcji pomiędzy ludźmi i środowiskiem w sposób, w którym projektowanie dla wszystkich może stać się czymś więcej niż „pustym oświadczeniem” lub idealistyczną koncepcją, według Patricka Fougeyrol-lasa i Jeana Pierre’a Robina (2013) jest kluczowym wyzwaniem dla uniwersalnego projektowania. Podobnie uważa Biuro Pełnomocnika Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych (2015), podkreślając, że uniwersalizm nie powinien się kończyć na zaprojektowaniu dostępności, ale należy w tym rodzaju projektowania uwzględnić dużo różnych działań, jak na przykład obsługę użytkowników, obiektów, to wszystko co zależy w dużej mierze od umiejętności i nastawienia, motywacji czy wrażliwości społecznej personelu, członków lokalnej społeczności czy wrażliwości władz (Wysocki 2012, s. 32; Ślusarczyk 2013, s. 67 i n.).

Podsumowując kwestię znaczenia niepełnosprawności można przyjąć w ślad za Myriam Winance, że w projektowaniu uniwersalnym należałoby „porzucić roszczenia do uniwersalności”. Należy odejść od propozycji „zmniejszania różnorodności” przez tworzenie „uniwersalnej jedności” (Winance 2014). W miejsce strategii rehabilitacji opartej na likwidacji różnorodności należy podjąć badania nad relacjami, sposobami współdziałania podmiotów, kontekstów w projektowanych przestrzeniach.

Poza wymienionymi wyżej trudnościami przyczyną ograniczeń w projektowaniu uniwersalnym, zdaniem Wysokiego, jest też to, że niewielu projektantów stosuje zasady tego typu projektowania w swojej pracy zawodowej. Autor zwraca ponadto uwagę, że w większości tak zwanych uniwersalnych projektów uwzględnia się tylko potrzeby osób z niepełnosprawnością ruchową. Według Wysockiego powodem są zapisy w polskim Prawie budowlanym (Dz. U. z 1994 r.), mówiące o konieczności dostosowywania obiektów do potrzeb osób niepełnosprawnych, za które uznaje się jedynie te poruszające się na wózkach. Innym czynnikiem, zdaniem Wysockiego, jest brak właściwego nadzoru ze strony organów decydujących o pozwoleniach na budowę i dopuszczaniu obiektów do użytku (Wysocki 2012, 2015).

Źródłem ograniczeń w projektowaniu uniwersalnym jest też brak możliwości oddziaływania na wybrane usługi czy produkty, np. danej „marki”, niszowej produkcji dostępnej tylko dla osób dysponujących dużymi zasobami finansowymi. Okazuje się, że brakuje mechanizmów skłaniających właścicieli, projektantów produktów czy usług mających duży pobyt, do zmiany tradycyjnych, konserwatywnych sposobów projektowania. Na pewno nie da się tego zrobić za pomocą mechanizmów wolnorynkowych. Skoro tak, to pojawia się pytanie, kto powinien nadzorować, dofinansowywać produkcję, aby produkty, towary, usługi obiekty

były uniwersalne. Czy możliwa jest tu interwencja państwa. Na ile prawo i państwo są w stanie zapewnić sprawiedliwy, równy dostęp do uniwersalnego środowiska życia.

Odwolując się do roli państwa, społeczeństwa, należy jeszcze podkreślić, że osiągnięcia w obszarze projektowania uniwersalnego są zależne od tradycji kulturowej, nastawienia społecznego czy możliwości ekonomicznych. Kultura, stosunki społeczne, zasady funkcjonowania instytucji społecznych, oddziałują na charakter projektowanych środowisk i żyjących w nich ludzi. Ważne jest więc określenie na ile uniwersalne projekty powinny uwzględniać lokalne praktyki. Czy te, które zostaną zaprojektowane z uwzględnieniem regionalnych potrzeb, będą zrozumiałe i uniwersalne dla ludzi pochodzących z innej tradycji kulturowej.

Podsumowanie

Uniwersalne projektowanie jest ważną inicjatywą w rehabilitacji i swoistą strategią o charakterze politycznym. Zdaniem Jay Dolmage wykorzystywany jest tu pogląd oparty na założeniu, że „warunki dla mniejszości zmieniają się wtedy, gdy nastąpią zmiany dla grupy większościowej” (Dolmage 2015). Mamy więc do czynienia z kolejną „ukrytą” postawą propagującą dominację „przeciętnego”, „normalnego” człowieka. Oczywiście w idealistycznych założeniach projektowania uniwersalnego podkreśla się, że uniwersalna przestrzeń jest dla każdego, że mogą z niej korzystać wszyscy na równych prawach, ale to tylko założenia. Rzeczywistość bowiem pokazuje, że mogą znaleźć się osoby, które nie będą mogły z różnych względów stać się użytkownikami tych przestrzeni (Gibson 2014). Skoro tak, to projektowanie uniwersalne wymaga przepracowania kwestii etycznych, a także uwzględnienia doświadczeń tych osób, które mimo haseł o dostępności, równości, elastyczności w stosowaniu, sprawiedliwości społecznej, nie korzystają z „uniwersalnego” środowiska. W konsekwencji warto też zadać pytania; czy w imię utopijnej idei możemy pozbawiać ludzi autonomii, szacunku czy godności? Czy stosując uniwersalne projektowanie możemy zapomnieć o tożsamości danego człowieka? Skoro nie ma takiej możliwości, aby stworzyć zarówno obiekty, jak i produkty czy usługi odpowiadające każdemu człowiekowi, to przyjęcie pojęcia „jeden rozmiar dla wszystkich”, wspartego koniecznością racjonalnego i ekonomicznego działania obowiązującego w projektowaniu wydaje się być niewłaściwe.

Idea uniwersalnego projektowania z jednej strony propaguje zasady sprawiedliwości społecznej, które powinny mieć zastosowanie do wszystkich ludzi ze względu na łączące ich podobieństwa. Nawiązuje do humanistycznych wartości.

Podkreśla znaczenie dobrego, godnego życia dla każdego człowieka. Z drugiej strony jest to idea, której brakuje podstaw teoretycznych. Dostrzega się terminologiczny bałagan, niejawne propagowanie nierówności społeczno-politycznych. Jej wadą jest to, że za podstawę przyjmuje uniwersalny podmiot, a nie bierze pod uwagę złożonych związków i procesów kulturowych, społecznych, politycznych, toczących się w ramach przestrzeni geograficznej, instytucji, systemów zarządzania. Oznacza to, że projektowanie uniwersalne jest bardzo złożonym i relacyjnym zjawiskiem wymagającym dalszych badań. Być może pomocne byłoby też wypracowanie odpowiednich strategii politycznych. Uznania uniwersalnego projektowania za ruch społeczno-polityczny. Wtedy bowiem może pojawić się większa szansa na badania, łączenie w projektowaniu uniwersalnym kwestii technicznych ze społecznymi, wykorzystywania coraz to nowszych technologii, angażowania wybranych sektorów przemysłowych, a w konsekwencji budowania właściwych postaw społecznych wobec przestrzeni dla wszystkich.

Bibliografia

- Americans with Disabilities Act (1990), Department of Justice, USA.
- Americans with Disabilities Act – Standards for Accessible Design (1991), Department of Justice, USA.
- Claire E., Rob I. (2003), *Disability and Bodies as Bearers of Value You may cite this version as: Edwards, Claire and Imrie, Rob*, „Disability and Bodies as Bearers of Value. *Sociology*”, 37(2), s. 239–256, <http://research.gold.ac.uk/10415/3/Disability.pdf>.
- Chustecka M. (2015), *Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej*, <http://rownosc.info/dictionary/projektowanie-uniwersalne/> [dostęp: 15.11.2015].
- Deleuze G., Guattari F. (2008), *A Thousand Plateaus*, Continuum, London.
- Disability Discrimination Act (1995), Department of Justice, Wielka Brytania.
- Dolmage G. (2015), *Universal Design: Places to Start*, „Disability Studies Quarterly”, vol. 35, no. 2, <http://dsq-sds.org/article/view/4632/3946>.
- Dostępność. Projektowanie uniwersalne* (2013), Biuro Pełnomocnika Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych, Warszawa 2013, <http://www.niepelnosprawni.gov.pl/p,100,dostepnosc-projektowanie-uniwersalne> [dostęp: 20.12.2015].
- Fougeyrollas P., Robin J.P. (2013), *The Interactive Person-Environment Disability Prevention Process International Network on the Disability Creation Process*, „Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania”, vol. 2(7), s. 51–63.
- Garbat M. (2015), *Historia niepełnosprawności geneza i rozwój rehabilitacji, pomocy technicznych oraz wsparcia osób z niepełnosprawnością*, Novae Res, Gdynia.
- Gibson BE. (2014), *Parallels and problems of normalization in rehabilitation and universal design: enabling connectivities*, „Disability and Rehabilitation”, vol. 36(16), s. 1328–1333, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4176470/> [dostęp: 28.12.2015].
- Greenblatt S. (1980), *The Improvisation of Power*, University of Chicago Press, Chicago

- Hamraie A. (2013), *Designing Collective Access: A Feminist Disability Theory of Universal Design*, „Disability Studies Quarterly”, vol. 33(4), <http://dsq-sds.org/article/view/3871/3411> [dostęp: 28.12.2015].
- Imrie R. (2011), *Designing for Complete Streets: the interrelationships between vision-impairment and space sharing*, Department of Physical Therapy, University of Toronto, https://utrehab.adobeconnect.com/_a769304708/p9n2axgs2q7/?launcher=false&fcsContent=true&pbMode=normal [dostęp: 30.12.2015].
- Imrie R. (2014), *Designing inclusive environments and the significance of universal design* [in:] *Disabling Barriers, Enabling Environments*, J. Swain et al. (eds.), Sage Publications, London, s. 287–298.
- Imire R. (2012), *Universalism, universal design and equitable access to the built environment*, „Disability and Rehabilitation”, vol. 34(10), s. 873–82. https://www.academia.edu/3643250/Designing_inclusive_environments_and_the_significance_of_universal [dostęp: 25.12.2015].
- Kowalski K. (2013), *Planowanie dostępności – polskie uwarunkowania prawne i praktyka*, „Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania”, no. 1(6), s. 72 i n.
- Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych (2006), Zgromadzenie Ogólne ONZ, Dz. U. z 2012 r. poz. 1169.
- Krause A. (2005), *Normalizacja jako paradygmat myślenia i działania w pedagogice specjalnej* [w:] *Normalizacja środowisk życia osób niepełnosprawnych*, Kosakowski Cz., Krause A. (red), UWM, Olsztyn.
- Kuryłowicz E. (2005), *Projektowanie Uniwersalne. Uwarunkowania architektoniczne kształtowania otoczenia wybudowanego przyjaznego dla osób niepełnosprawnych*, Stowarzyszenie Przyjaciół Integracji, Warszawa, s. 20–40.
- Landwehr P. (2007), *Empathic Design vs. Empathetic Design: A History of Confusion*, <http://dataprivacylab.org/> [dostęp: 22.12.2015].
- Lid I.M. (2014), *Universalism, universal design and equitable access to the built environment*, „Disability and Rehabilitation”, vol. 36(16), s. 1344–1349, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/24954388>.
- Mace R. (1985), *Projektowanie uniwersalne. Środowiska dla każdego*, „Projektant dzielnicy”, no. 33(1), s. 147–152.
- Nowak E. (2000), *Atlas antropometryczny populacji polskiej*, Instytut Wzornictwa Przemysłowego, Warszawa.
- Paszkowicz M.A., Garbat M. (2009), *Bariery rozwoju kapitału ludzkiego osób niepełnosprawnych*, http://www.ur.edu.pl/pliki/Zeszyt7/09_Paszkowicz_Garbat.pdf.
- Peck J. (2012), *Austerity Urbanism*, „City: analysis of urban trends, culture, theory, policy, action”, no. 16(6), s. 626–655.
- Penner B. (2012), *The Bathroom: Small Spaces, Vast Systems*, „Design Observer”, no. 1, <http://places.designobserver.com/feature/barbara-penner-the-bathroom/37028/>.
- The Principles of universal design (2012), www.ncsu.edu/ncsu/d... [dostęp: 29.12.2015].
- Przybylski Ł, Błaszczak M. (2010), *Rzeczy są dla ludzi. Niepełnosprawność i idea uniwersalnego projektowania*, Scholar, Warszawa.
- Rezolucja (1947), nr 217A, ONZ.
- Rezolucja (1966), nr 2200A, ONZ.

- Rezolucja (1979), nr 34/80, ONZ.
- Rezolucja (1989), nr 34/80, ONZ.
- Rezolucja (1982), nr 37/53, ONZ.
- Standardowe zasady wyrównywania szans osób niepełnosprawnych, 1993, ONZ.
- Ślusarczyk Cz. (2013), *Projektowanie uniwersalne jako sposób na tworzenie warunków do edukacji włączającej w szkołach wyższych*, „E-mentor”, nr 5(52).
- Test warszawskich wind 2011, Raport Zielonego Mazowsza, <http://mapabariet.siskom.waw.pl/index.php/dokumenty/>.
- Ustawa Prawo budowlane – Dz. U. 1994 r. Nr 89, poz. 414, po zmianach tekst jedn.: Dz. U. z 2010 r. Nr 243, poz. 1623.
- Winance M. (2014), *Universal design and the challenge of diversity: reflections on the principles of UD, based on empirical research of people's mobility*, „Disability and Rehabilitation”, no. 36(16), s. 1334–1343, <http://informahealthcare.com/drep> [dostęp: 21.12.2015].
- Wysocki M. (2012), *Projektowanie uniwersalne- równość praw poprzez dostępność*. W: *Najważniejsze wyzwania po ratyfikacji przez Polskę Konwencji ONZ o Prawach Osób Niepełnosprawnych*, red. A. Błaszczak, Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich, nr 10.
- Wysocki M. (2015), *Jak tworzyć przestrzeń publiczną dostępną dla wszystkich*, Towarzystwo Urbanistów Polskich, Wydział Architektury Politechniki Gdańskiej Centrum Projektowania Uniwersalnego, Poznań 2015, http://tup.poznan.pl/uploads/08%20MWysocki_Jak%20kszta%C5%82towa%C4%87%20przestrze%C5%84%20publiczn%C4%85.pdf [dostęp: 12.12.2015].
- Youdell D., McGimpsey I. (2015), *Draft only – do not circulate or cite*, <http://irspm2015.com/index.php/irspm/IRSPM2015/paper/viewFile/1037/558>.
- Universalisingdesign (2015), *Universal Design and disability: an interdisciplinary perspective*, <http://universalisingdesign.info/esrc/>.
- Zajac P. (2012), *Miasto barier. Bariery architektoniczne na podstawie projektu Warszawska Mapa Barier*, http://mapabariet.siskom.waw.pl/wp-content/uploads/2012/05/Zajac_bariery_architektoniczne_KMS2012.pdf.
- Żółkowska T. (2004), *Wyrównywanie szans społecznych osób z niepełnosprawnością intelektualną*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Szczecin.